

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ВИПАДКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Савченко Ярослава Андріївна

*аспірантка спеціальності 081 «Право»
Інституту інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

Україна взяла на себе низку міжнародних зобов'язань щодо захисту культурної спадщини. У випадку збройного конфлікту культурна спадщина захищається, зокрема, такими міжнародно-правовими документами: Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954¹ року та Протоколи до неї 1954² та 1999³ років, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949⁴ року, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 року⁵, Гаазьке положення про закони та звичаї війни на суходолі 1907 року⁶, звичаєві норми міжнародного гуманітарного права⁷ тощо.

Зважаючи на системність та спрямованість атак держави-агресора проти об'єктів культурної спадщини України, доцільно провести аналіз стану імплементації норм зазначених міжнародно-правових договорів у національне законодавство України. Водночас варто зазначити, що у міжнародному гуманітарному праві здебільшого використовується термін «культурні цінності» у широкому значенні. У той час як в українському законодавстві, термін «культурні цінності» є вужчим і застосовується лише до частини (рухомої) культурної спадщини. Тобто за міжнародним гуманітарним правом захист поширюється не тільки на «культурні

¹ *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention with Regulations for the Execution of the Convention*. The Hague, 14 May 1954. https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

² *Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту* (1954). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text

³ *Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року* (1999). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text

⁴ *Конвенція про захист цивільного населення під час війни* (1949). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

⁵ *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року* (1977). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

⁶ *IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі* (1907). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

⁷ *Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми*. International Committee of the Red Cross. https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irc_857_henckaerts.pdf

цінності», як вони визначені у профільних законах України, але на всю культурну спадщину України.

Серед актів законодавства України, що потребують аналізу та перегляду, варто зазначити Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджену наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, зареєстровану у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572⁸ (далі – Інструкція).

Інструкція містить низку положень щодо захисту культурної спадщини (культурних цінностей). Зокрема, в абзаці третьому пункту 29 глави 2 розділу I визначається, що культурні цінності не повинні використовуватись у воєнних цілях. Також абзац п'ятий пункту 41 глави 2 розділу I говорить про те, що культурні цінності знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права. У пункті 42 глави 2 розділу I міститься положення, що держава-окупант повинна забезпечувати захист культурних цінностей. Щодо персоналу, який відповідає за захист і охорону культурних цінностей є положення у пункті 53 глави 2 розділу I. Окремо є і положення щодо розпізнавання культурних цінностей, а саме – у пункті 57 глави 2 розділу I. Всі ці положення відповідають нормам міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

У той же час Інструкція містить деякі недоліки, які мають бути усунені.

Зокрема, визначення культурних цінностей у пункті 30 глави 2 розділу I Інструкції є надто узагальненим і не у повній мірі відображає як положення міжнародного гуманітарного права, наприклад статті 1 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року, так і норми законів України, а саме – Закону України від 8 червня 2000 р. № 1805-III «Про охорону культурної спадщини»⁹ та Закону України 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»¹⁰.

Також в Інструкції зазначається, що в Україні облік об'єктів культурної спадщини ведеться у Державному реєстрі національного культурного надбання, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466 «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання», а саме – в абзаці другому пункту 30 глави 2 розділу I. На нашу думку, таке формулювання може вводити в оману, що положення Інструкції поширюються лише на об'єкти, внесені до Державного реєстру національного культурного надбання.

⁸ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, Наказ Міністерства оборони України № 164 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

⁹ Про охорону культурної спадщини, Закон України № 1805-III (2000) з подальшими змінами. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

¹⁰ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, Закон України № 1068-XIV (1999) з подальшими змінами. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>

Тут варто зазначити, що Державний реєстр національного культурного надбання¹¹ складають окремі унікальні предмети, які зберігаються у різних установах України. Тобто Державний реєстр національного культурного надбання не є переліком всієї культурної спадщини України, яка знаходиться під захистом норм міжнародного гуманітарного права.

Варто підкреслити, що у розумінні міжнародного гуманітарного права культурними цінностями є об'єкти, що відповідають критеріям, що містяться у вказаних джерелах міжнародного гуманітарного права. В тому числі, це стосується також і Державного реєстру нерухомих пам'яток України (національного значення та місцевого значення). Це означає, що всі об'єкти, внесені до нього, також мають захищатися згідно з нормами міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, Збройні Сили України під час дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних повинні використовувати широке тлумачення поняття «культурні цінності», а визначення, наведене в Інструкції, має бути переглянуто. Будь-які обмеження, викликані формалізацією національного законодавства щодо тлумачення поняття «культурні цінності», протирічать нормам міжнародного гуманітарного права.

Також варто було б переглянути зміст пункту 2 глави 5 розділу I Інструкції щодо забезпечення військових частин текстами міжнародних договорів, зокрема, Міжнародного реєстру культурних цінностей, які перебувають під спеціальним захистом, та Державного реєстру національного культурного надбання.

Редакція цього пункту також може обмежувати захист культурних цінностей. Зокрема, тому що він не містить згадки про спеціальну Конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та Протоколи до неї 1954 та 1999 років, які фактично встановлюють захист культурних цінностей у міжнародному гуманітарному праві. Також забезпечення військових частин текстами лише Міжнародного реєстру культурних цінностей, які перебувають під спеціальним захистом, та Державного реєстру національного культурного надбання може вводити в оману, що лише щодо цих культурних цінностей мають дотримуватися норми міжнародного гуманітарного права¹².

Окремим пунктом 53 глави 1 розділу I Інструкції врегульовано питання персоналу, на який покладено обов'язки щодо охорони культурних цінностей. У зв'язку з цим пунктом наразі існує інша невирішена проблема імплементації норм міжнародного права щодо захисту культурної спадщини

¹¹ Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, Постанова Кабінету Міністрів України № 466 (1992). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-p#Text>

¹² Савченко, Я., Короткий, Т., & Тимочко, М. (2023). Імплементація норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей до законодавства України: стан та окремі питання. Юридична газета – онлайн версія. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investitsiyi/implementaciya-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-shchodo-zahistu-kulturnih-cinnostey--do-zakono.html>

у випадку збройного конфлікту. А саме – відповідно до ст. 7 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 року на держави покладено обов’язок утворити в системі збройних сил спеціальний персонал, який би відповідав за збереження культурних цінностей. Наразі у структурі Збройних Сил України такого спеціального підрозділу утворено не було. Водночас гостра необхідність створення такого підрозділу не викликає сумнівів. У тому числі тому від жовтня 2023 року відповідний підрозділ із захисту культурної спадщини функціонує при Командуванні Сил територіальної оборони ЗСУ як «експериментальний пілот» та складається з військових і цивільних¹³.

Водночас враховуючи масштаби руйнувань та розграбування культурної спадщини України, які ми спостерігаємо в ході збройної агресії, такі спеціальні структурні підрозділи щодо захисту культурної спадщини, розшуку культурних цінностей тощо було б доцільно утворити у всіх правоохоронних органах.

Таким чином, наразі у законодавстві України є нормативно-правові акти, які неповною мірою забезпечують імплементацію норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей у період збройного конфлікту. Аналіз та перегляд таких актів законодавства дозволить зберегти більшу кількість об’єктів культурної спадщини України та виконати міжнародні зобов’язання, взяті на себе відповідно до міжнародних договорів.

¹³ У Силах ТрО залучатимуть цивільних фахівців для збереження культурної спадщини. (2023). Сили територіальної оборони ЗСУ. <https://tro.mil.gov.ua/u-sylah-tro-zaluchatyut-mut-czyvilnyh-fahivcziv-dlya-zberezhennya-kulturnoyi-spadshhyny/>